

УДК 37.1

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.48351

БАЗОВІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ГРУПИ РИЗИКУ

©Т. В. Говорун

Визначаються соціально-психологічні чинники появи молоді групи "ризик", практики з їхньої ресоціалізації. Діти соціально незахищених категорій з молодшого віку набувають передумов патологічних властивостей та асоціальної поведінки, зумовлених повсякденними стресами життя сім'ї, конфліктними ситуаціями у взаємодії зі школою. Юнацтво відзначається відставанням в навчанні, токсикоманією, криміногенністю, різновидами експлуатації. Психокорекційні програми активізують суб'єктивність неповнолітнього в уміннях управління гнівом, навчанні та комунікації

Ключові слова: ризикована поведінка, чинники загрози, дисфункціональна сім'я, економічна депривація, агресивність, ресоціалізація

Social and psychological factors of the appearance of young people of the "risk" group, the best practices of their resocialization have been determined. Children of vulnerable categories from young age have predispositions for acquiring properties and antisocial behavior caused by everyday stress in family life, conflict situations in school interaction. Youth is marked by lag in education, substance abuse, criminal acts, variance of exploitation. Psychocorrectional programs activate subjectivity of undergrads in anger management skills, education and communication

Keywords: risk behavior, factors of threats, dysfunctional family, economic deprivation, aggression, resocialization

1. Вступ

Поняття «група ризику» включає в себе широкий спектр проблем в процесі виховання і соціалізації дитини чи підлітка, які загрожують потенціалу зростаючої особистості ставати освіченим, відповідальним і самодостатнім дорослим, здатним до успішного виконання громадських, професійних та сімейних ролей. Проблема дітей та юнацтва «групи ризику» потребує особливої уваги, зважаючи на поширеність цього явища в світі незалежно від рівня соціально-економічного розвитку країни, вкоріненість в певні етнокультурні стереотипи та традиції, а також масштабність динаміки та глибину його негативних наслідків.

Якби Антон Семенович Макаренко робив друге видання своєї невмирущої щодо ідей ресоціалізації депривованого дитинства книги «Педагогічна поема», він би доповнив його сучасними психобіографіями неповнолітніх представників «групи ризику», а саме переліком прав дитини, які попри необхідність їх дотримання сім'єю, дитячими освітніми закладами та суспільними інституціями згідно базового правового документу «Конвенції прав дитини», постійно порушуються на мікро-, мезо-, макро- та екзорівнях.

2. Постановка проблеми

Навіть в часи ідеологічної несвободи Василь Олександрович Сухомлинський з притаманною йому педагогічною пристретою підкреслював нерозривний

взаємозв'язок умов і результатів виховання, лейтмотивом якого була ідея добра і гуманізму, досягнення дітьми азів «великої науки людяності», навчання «бачити горе, сум, печаль, тривогу в очах того, з ким їх зіткнули обставини повсякденного життя»..., що «навколо є люди, які потребують допомоги, турботи, ласки, сердечності і співчуття [1].

Важковиховуваність у широкому розумінні слова пояснюється переважно характером психологічних труднощів, з якими стикаються батьки чи вчителі в процесі взаємодії з дитиною, а девіантну поведінку – системою вчинків, які протирічать прийнятним в суспільстві правовим та моральним нормам. Правопорушення пов'язують з більш поважними проявами особистісного розвитку, а саме патологією (надмірною збудливістю) нервової системи, такими психологічними вадами розвитку, як низьким інтелектом, браком вольової саморегуляції та саморефлексії, специфікою мотиваційно-потребової сфери і ціннісних орієнтацій. Відхилення в поведінці пояснюють також низьким ступенем первинної та вторинної соціалізованості, яка здебільшого є наслідком негативного впливу найближчого соціуму та інтеріоризації асоціальних настановлень кримінальних угруповань [2–4].

Які соціально-психологічні чинники зумовлюють сьогодні появу дітей та молоді «групи ризику», які виклики має приймати сучасне суспільство щодо реалізації прав неповнолітніх, щоб забезпечити

їх повноцінний розвиток і психологічне благополуччя? Якою мірою “важкі” діти – це результат неблагополучної спадковості чи неправильного виховання? З якими психічними та поведінковими розладами та якого ступеня вираженості пов’язана типова соціально-дезадаптаційна поведінка дітей молодшого та старшого шкільного віку: розладами навичок навчання, ідентифікації, або поведінки групового, відлюдного чи недиференційованого типів? Психолого-педагогічний аналіз представлених в науковій літературі кращих практик профілактичної та психокорекційної роботи з дітьми та юнацтвом “групи ризику” створив можливість віднайти часткову відповідь на вищезазначені питання та виокремити їх певні причини і наслідки, а також шляхи профілактики явища важковихованості, які набули свого поширення.

Конвенція прав дитини в своїх статтях окреслює соціально-психологічні чинники повноцінного розвитку неповнолітніх. Серед них забезпечення соціального захисту, створення умов та можливостей, які б дали їм змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно. У соціальному відношенні підкреслені необхідні умови для здорового і нормального життя в атмосфері свободи й гідності. Дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує будь-який захист і допомогу, а також повинна бути захищеною від усіх форм недбалого ставлення до неї, не кажучи вже про жорстокість та експлуатацію.

Наша задача полягала в окресленні тих соціальних та психологічних чинників, які, згідно узагальненим результатам наукових досліджень, виступають першопричинами виникнення “групи ризику” і які потребують нагальної психологічної інтервенції з боку різних соціальних інституцій та фахівців.

3. Літературний огляд

Серед великої кількості негативних соціально-психологічних детермінант зростання протиправної поведінки неповнолітніх, економічний виявився найпотужнішим [5–7]. Він поглиблюється зростанням кількості бідних сімей на фоні майнової дистанції з найбагатшими, поширенням явищ економічної стагнації (безробіття) батьків неповнолітніх, неповних родин, переважно материнських, бездомних (сімей мігрантів). Бідність наражає родини, їхній побут, планування життя на „щоденні стреси”, які корелюють з багатьма негативними проявами- відставанням в умінні навчатися в першу чергу. Брак пізнавальних умінь зафіксовано психологічними дослідженнями у дітей з бідних сімей вже з 3–4 років. Академічні неуспіхи дітей з бідних родин яскраво простежуються вже зі школи початкової і стають очевидними в розвитку учнів вже у підлітковому віці [6]. На підставі таких узагальнених даних вимальовується «Зачароване коло убогості», в якому бідна родина відчуває брак необхідних коштів для догляду за дитиною (харчування, придбання необхідних засобів для фізичного, психічного розвитку і навчання), що провокує відставання в мотивації пізнавати, вмінні і бажанні навчатися, породжує низьку академічну успішність. А це, в свою чергу, починає звужувати можливість отримання професійної освіти, а в подальшо-

му закріплює місце низько кваліфікованої праці і відповідної малої платні молодих людей і незабаром новоствореної молоді сім’ї та молодих батьків [7, 8].

Встановлено, що економічні проблеми батьків з бідних сімей позначаються на ставленні до власних дітей: вони – або авторитарні у їх вихованні, більш роздратовані потребами догляду за ними, агресивні в ситуаціях фахової експертизи умов розвитку, значно більш прискіпливі до поведінки малечі, гнівливі і караючі за найменшою провини, не задовольняють навіть базові потреби дитини. Або ж набагато частіше, обирають нехтуючий, ігноруючий стиль виховання, байдужі не тільки до будь-яких потреб та інтересів дітей, але й до їхніх хвороб чи успіхів, маніпулюють ними, спонукають у будь-який спосіб до заробітку грошей, не переймаються поведінкою, харчуванням, вбранням, самопочуттям і, навіть, тривалою відсутністю неповнолітніх синів чи дочок. І ті, і інші нездатні до нормальної опіки та догляду за дітьми, емпатійного спілкування з ними, задоволення як біологічних, так і соціальних їхніх потреб, байдужі до їх життєдіяльності в школі чи поза її межами [8].

Виявлено, що навіть тимчасово не працюючі батьки, не кажучи вже про тривало безробітних, подібно до вищезазначених, так само відзначаються незадоволенням собою, власним життям, що позначається на більш ворожому ставленні до дітей, як до “зайвих ротів”, частою залежністю як від алкоголю, так і психоактивних речовин, підвладністю станам аутоагресії, швидким набуттям симптомів психічних і поведінкових розладів: від агресивної, маніакальної чи тривожної поведінки до депресивних станів і самогубств. Вони більшою мірою, ніж працюючі батьки, схильні виявляти негативні емоції щодо навколишнього світу, сусідів, вчителів, частіше пригноблюють дітей, застосовуючи фізичне і психічне їх покарання, що в сукупності не може не позначитися на астенічних або гіперстенічних психічних станах дітей як молодшого, так і старшого віку, бажанні якимось полегшити собі життя, вирватися з під опіки і контролю дорослих, покарати цей несправедливий світ за свої негаразди [7, 9, 10].

Отже, економічний чинник поряд з іншими в першу чергу зумовлює несприятливий психологічний клімат родини, патологічні стилі сімейного виховання, вживання психоактивних речовин, що у переважній більшості виявлених соціальними працівниками і психологами випадків, розвиває та закріплює у дітей як соціально дезадаптивні моделі поведінки-ухиляння від праці навчання, виконання домашніх та шкільних обов’язків, прогулювання уроків, так і негативний образ Я-сприйняття себе менш успішним, обділеним у порівнянні з іншими сім’ями та однолітками, відчуття несправедливості та бажання помсти. Переживання відносної економічної депривації та фрустрації відіграє роль спускового механізму, який починає поширювати свій деструктивний вплив на зародження та розвиток тих особистісних складових, які зумовлюють норму психічного розвитку. Він стає достатньо вагомих у спричиненні ризику особистісного розвитку передовсім дітей сімей імігрантів, біженців, неповних, ба-

гатодітних родин, національних меншин, а також неповнолітніх матерів.

Сучасні суспільні тенденції посилюють небезпеку розвитку. Згідно різних європейських джерел, датованих після 2000 року, один з 3-х дітей живе в бідності; 25 % проживає з безробітними батьками; 40 % в бідній неповній материнській родині. Ймовірність антисоціальних злочинів дітей зростає втричі після шкільних занять. Психологічний тиск антисоціальних підліткових групувань, серед яких зростають статевозмішані і навіть дівочі, є тим чинником, який залучає неповнолітніх до кримінальної активності. Підліткова вагітність (у переважній більшості незапланована) та венеричні захворювання, наркоманія, алкоголізм є також наслідком браку прихильності знедолених бідних людей, браку освіченості батьків і дітей, статевої освіти в тому числі [7, 9, 10].

Відомі слова Карла Маркса про те, що свій дім може бути малим чи великим до тих пір, доки оточуючі оселі будуть залишатися однаково невеликими. Але коли палац постає поза невеликими будинками, він перетворює маленьке житло в халупу. Ці слова можна доповнити педагогічним висновком, що відчуття відносної економічної фрустрації є тим соціально-психологічним чинником і водночас механізмом, який розвиває передиспозицію підростаючої особистості до протестно-девіантної, а значить ризикованої поведінки. Явище відносної економічної депривації пояснює, чому рівень агресії (правопорушень різного характеру) є вищим в тих країнах, де різниця в доходах багатих і бідних є більшою і очевидною [8].

По мірі дорослішання дитини індикаторами ризикованості її розвитку виступають: тривала відсутність вдома, проведення вільного часу в колі “вуличних” компаній, залежність від їх впливу, що супроводжується вживанням психоактивних речовин, набуттям досвіду сексуальної активності, антисоціальних вчинків, насилля. Як снігова куля нарощуються проблеми з навчанням, зумовлені пропуском занять, незадовільними оцінками, неспроможністю дотримуватись усталених правил поведінки, ворожим ставленням підлітків до керівництва школи та спробами залучення до соціальної активності. На цьому тлі все виразніше спостерігаються наслідки домашньої психічної депривації – брак соціально орієнтованих цінностей і авторитетів, нерозвинутість комунікативної культури, емпатійності до людей і тварин, обмеженість лексики, низький рівень емоційного інтелекту, домінуючий агресивний стиль поведінки, конфліктність, застрягання на ідеях помсти, підвищена емоційна збудливість, перші симптоми психічних і поведінкових розладів.

4. Чинники противаги ризикованому розвитку дитини

Чи бідність батьківської сім'ї є вираженням підпадання під групу ризику? Ні, не завжди, оскільки багато що залежить від розвитку особистісних властивостей, які збільшують здатність протистояти негативним чинникам. Це – ті риси, які зазвичай включають в стратегії “копінг-поведінки” – “coping

strategy”. Батьки, вчителі, „значущі інші”, згідно результатам запровадження психокорекційних програм, мають навчати:

- конструктивному (аналітичному) сприйняттю проблем, труднощів, негативних подій (яких помилок допустились, в який спосіб їх можна виправити, що потрібно змінити в собі);

- здатності до вербальної комунікації, уміння радитися, розмовляти на болісні теми, шукати підтримку у більш досвідчених дорослих, спеціалістів, друзів, умінню жартувати, ставитись до негативу з почуттям гумору;

- умінню дотримуватись власної шкали цінностей та інтересів (моральних, релігійних, ідеологічних, запозичених в історії родини чи самостійно сформованих);

- умінню оцінювати себе (здатності до самоаналізу, рефлексії власного Я, прислухатись до реакції “значущих інших”);

- умінню брати відповідальність за хід минулих чи майбутніх подій на себе (реалізм рішень не має опиратись на психологічні механізми захисту), самоконтролю та самовладання в критичних ситуаціях;

- умінню ведення конструктивного діалогу з дорослими та дітьми на всіх рівнях соціалізації (усвідомлення недопустимості будь-яких насильницьких дій, незворотності кари та відповідальності за порушення нормативів поведінки);

- соціальним вмінням, здатності нормально функціонувати на різних щаблях суспільного життя, позитивно сприймати майбутнє (опиратись на діяльність соціальних інституцій, які покликані допомогти у вирішенні проблеми).

Вихованню «копінг-властивостей» в першу чергу сприяє родина, яка має бути здатною до побудови партнерських стосунків з дитиною на різних вікових етапах її розвитку, особливо в ситуаціях морально-психологічного, освітньо-культурного, професійного, громадянського вибору в кризові періоди – підлітковому та юнацькому віці.

Якщо розвиток копінг-властивостей у дітей вважають засобами профілактики їх попадання до групи ризику, то освоєння дорослими шляхів реалізації копінг-стратегій – своєрідними методами перевиховання “важковиховуваних”. При цьому саме вони покладені авторами ресоціалізаційних практик в основу залучення дітей та молоді групи ризику, активізації їх мотивації до освоєння копінг-стратегій [7, 9, 10]. Основоположними з їх переліку є наступні:

- стимуляція у вихованців почуття вини, але не сорому. Встановлено, що переживання провини породжує бажання стати кращим, якимось загладити свою вину. Сором, а саме його провокують вихователі у більшості випадків, викликає агресивність щодо себе, ауто-агресію і її переадресацію на інших-гетеро-агресію. Почуття сорому включає глобально негативну оцінку себе (в цілому), а почуття провини – тільки окремих вчинків, тому не стосується цінності людини в цілому. Провина спонукає до вибачення, бажання налагодити відносини, а со-

ром – знижує самооцінку, почуття власної гідності, стимулює ухильну поведінку, психологічні захисні механізми;

- стимуляція переживання дітьми катарсису, своєрідного очищення – каяття, яке не зменшує ауто-агресію, проте приносить психологічне полегшення від вивільнення спогадів про травматичні події та свою причетність до них;

- стимуляція, цілеспрямоване створення ситуацій, заохочуючих неповнолітніх до вияву альтруїстичних вчинків, персональне схвалення паростків просоціальної поведінки(свідомо не помічаючи і “не караючи” акти гетеро-агресії) ;

- навчання урізноманітненню ігрової і фізичної активності дітей та підлітків з метою вивільнення психічного напруження, освоєння просоціальних способів зниження переживання гніву та притуплення агресивних реакцій.

Автори психологічних досліджень педагогічних умов виникнення важковиховуваних дітей зазвичай демонструють безперервну лінію, на якій по силі нарощення зображують з одного боку чинники, які забезпечують безпечний розвиток дитини, а з іншого – небезпечний, в послідовності від мінімалістичного, незначного, далі постійного до високого та максимального ризиків. До чинників мінімального ризику відносять: благополучну родину зі сприятливим морально-психологічним кліматом, достатнім соціо-економічним рівнем забезпечення, школу, приязну сім'ю і учневі, добрі навчальні вміння вчителів та учнів, позитивні стосунки з однолітками, сприятливе соціальне довкілля, яке підтримує позитивну соціальну взаємодію неповнолітніх і соціальних інституцій (поліцією, церквою, дитячими освітніми і культурними закладами), спрямування професійної освіти, працевлаштування молоді тощо [7, 9, 10].

Зазначено, що діти та підлітки, які зазнали в своєму житті позитивного впливу вищезазначених чинників, цілком здатні в майбутньому виявляти вміння справлятися з різними життєвими стресами, психотравматичними подіями, які можуть трапитися в житті кожного – розлученням батьків, банкрутством родини чи, навіть, руйнацією дому. Проте попри гнучкість як комплексної психічної характеристики норми поведінки підлітка, ризики для його нормального психічного розвитку нарастають разом з накопиченням негативних подій, коли, наприклад, різко спадає соціо-економічний статус батьків, що в свою чергу знижує можливість здобути добру освіту, підвищує соціальну маргіналізацію, залучення до криміногенних молодіжних угруповань. Поява та закріплення у дітей негативних особистісних рис (імпульсивності, гнівливості, байдужості до навчання) збільшує ймовірність дитини чи підлітка потрапити в групу ризику. Ознаки їх дезадаптивних властивостей зазвичай проявляються в:

- агресивному ставленні до однолітків та вчителів;

- відставанні в академічних вміннях;

- низькому рівні соціальних вмінь;

- досвіді вживання психоактивних речовин;

- браку розвитку емоційного інтелекту, прихильності;

- ранньому сексуальному досвіді;

- виключності в антисоціальну активність молодіжних угруповань. В психологічних дослідженнях встановлено, що в порівнянні з неагресивними дітьми, агресивні інакше сприймають і кодують сигнали з навколишнього середовища, виявляють надмірну чутливість до “ворожих” сигналів. Вони мають обмежений репертуар налагодження міжособистісних непорозумінь, малий досвід ведення словесного діалогу з однолітками, низький рівень емпатії. Завдання девальвації їхньої агресивності вирішується у різний спосіб, наприклад, приділяючи більше уваги аналізу підлітками страждань жертви насилля і менше намірам помсти [10].

5. Апробація результатів дослідження проблеми

На які властивості мають бути спрямовані інтервенційні психокорекційні або профілактичні програми щодо ризиків розвитку? У 1999 році Світова Організація Охорони Здоров'я визначила їх як ключові життєві вміння або ключові життєві компетенції дітей та підлітків, розвиток яких безпосереднім чином пов'язаний з профілактикою” групи ризику”. Це, передовсім, навчальні компетенції, які забезпечують вміння саморозвитку, самосоціалізації особистості. Брак вмінь учіння провокує розгубленість, соціальну дезадаптацію, емоційні проблеми, нездатність до виконання професійних та сімейних ролей, досягання бажаних цілей в приватному та професійному житті. Навченість, вміння набувати знань означає розширення світогляду, можливостей входження в соціальне довкілля, переконаність в тому, що вона чи він зможе самотужки залагодити поточні виклики. А для неповнолітнього це означає вміння планувати і прогнозувати майбутнє життя, наслідки своєї діяльності, набувати впевненості в завтрашньому дні, досягати повноцінної самореалізації.

Друга компетенція – це все, що пов'язане з образом Я: вміння оцінювати себе, бачити свою поведінку очима оточуючих, підтримувати самоповагу, позитивне ставлення до себе самого, самовдосконалюватись, прагнути до самоефективності. Розвитку цієї властивості присвячено чимало психологічних досліджень, які наголошують на тому, що саме зернята нелюбові до себе, посіяні браком прихильності батьків та емоційною депривацією в дитинстві, проростають в підлітковому і дорослому віці відчуттям власної малоцінності, яка досить часто компенсується силовими методами самоствердження, байдужістю до власної долі, ризикованою поведінкою на кшталт небезпечних для здоров'я витівок, швидкої їзди, вживання наркотиків, сумнівної якості алкогольних напоїв тощо. Низьке пошанування себе стає джерелом ауто і гетеро агресії.

Третя компетенція – це вміння “спілкування з іншими”, тобто здатність до інтерперсональної комунікації. Приязнь, дружба, гуманне ставлення – одне з проявів успішного розвитку комунікативності, а в перспективі – соціального функціонування, інтеграції

в соціум. Протилежність цій компетенції – явище “булінгу”, коли комунікація стає засобом психічного та фізичного знуцання над однолітками, їх приниження незалежно від того, чи підліток виступає в такій інтеракції в активній, насильницькій ролі, чи у пасивній – як спостерігач, слухач. Невтручання в процес такої комунікації з метою припинення насилля означає автоматичне приєднання до кагорти насильників, гвалтівників.

Наступна, четверта компетенція – це здатність до “копінгу” як уміння сприймати та протистояти стресам, що передбачає здатність уникати панічних реакцій, переосмислювати та активізувати власні резерви вирішувати проблему, блокувати гнівливі реакції, невротичне збудження, бажання помститися. Та головне надбання копінгу в переконанні: “Я обов’язково справлюся з викликами!”. Встановлено, що діти та підлітки, яких навчили адекватному сприйняттю труднощів як звичних в життєвому просторі функціонування кожної людини, здатні більш спокійно оцінювати стресову ситуацію у раціональний, конструктивний спосіб, шукати внутрішні і зовнішні чинники допомоги.

Здатність приймати і контролювати рішення не випадково входить в п’ятірку ключових компетенцій, необхідних людині, передовсім неповнолітній, оскільки саме внутрішній локус контролю, тобто уміння відповідати за своє життя в різних його сферах-підтримці здоров’я, належної фізичної форми тощо дають змогу бути господарем власної долі, відчувати свою ефективність, планувати своє майбутнє, реалізувати мрії та цілі. Особистість із зовнішнім локусом контролю як правило живе „чужим розумом”, нею зазвичай маніпулюють, її легко намовляють до якихось дій, вигідних іншим, тому такі індивіди часто попадають в різні непривабливі історії.

Якщо порівняти перелік і функції вищезазначених ключових компетенцій з критеріями психологічної нормальності, виокремленими в словнику APA, а саме тими, які характеризують психічне здоров’я як: „здатність індивіда справлятися з повсякденними завданнями і проблемами життя, здатність враховувати, планувати і організувати свою діяльність, здатність долати екстремальні стресові ситуації і пов’язані з ними емоційні стани, здатність розуміти себе, вирішувати внутрішні конфлікти, та на додаток „не мати об’єктивних симптомів психічних розладів і поведінки, [9], то можна помітити їх тотожність, а значить наукову обґрунтованість, об’єктивну необхідність підтримки та формування в першу чергу у дітей, які знаходяться в екстремальних умовах виховання.

Аналіз досвіду впровадження всесвітньо відомих психокорекційних програм для дітей та молоді групи ризику, а саме **BLOCKS** (building lives on cooperative knowledge skills), що можна трактувати як розбудова життя на засадах уміння ділитись знаннями; **ART** (anxiety reduction training) як тренаж здатності знижувати тривожність; **ICPS** (interpersonal cognitive problem solving) як когнітивне розв’язання міжособистісних проблем; **SPARK** як комплексна програма, яка включає в себе розвиток комунікативних умінь, блокування гніву, протистояння психоло-

гічному тиску однолітків, явищу булінгу, навчання саморегуляції емоційних станів, розвінчуванню стереотипів етнічного та гендерного характеру, розбудові романтичних стосунків тощо; **Co-ring power** як розвиток здатності до саморегуляції шляхом активізації когнітивних функцій, уміння переоцінки сприйняття інциденту, конфлікту, яке має протистояти гніву і сторонній агресії та багато інших засвідчують свою ефективність в ресоціалізації дітей та підлітків „групи ризику, [10, 11].

Особлива увага в кожній з них зосереджена на зниженні агресивних реакцій підлітків, їх умінні блокувати власні гнівливі емоції та наміри. Хоча всі депривовані діти тією чи іншою мірою виявляють агресивну поведінку, автори психокорекційних програм особливу увагу закликають приділяти тим, у яких вербальна агресія спрямована на себе і на інших, які виміщають свою фізичну агресію на неживих фізичних об’єктах, а особливо на людях. Підкреслюється, що копування гніву важко освоїти навіть дорослим, не кажучи вже про дітей, що неконтрольована агресія має бути центральною ланкою ресоціалізаційних зусиль.

Крім того дітей треба вчити ретельному спостереженню за власним фізичним і психологічним станом в ситуації агресивного збудження, освоєнню технік м’язової релаксації, генерації ідей конструктивного розв’язання конфліктів, виробленню альтернативних стратегій поведінки. Слід зазначити, що психокорекція відбувається в процесі тренінгових занять за принципом “тут і зараз” як наслідок розігрування реалістичних сюжетно-рольових колізій, навмисної провокації різноманітних конфліктів за принципом „reality show,“. При цьому акцент завжди робиться на інтернальному локусі контролю, оскільки замість того, щоб пояснювати: “Що вони з тобою зробили?” дітей запитують: “Як ви докотились до такої ситуації”, щоб всі учасники самостійно дійшли образного висновку: “Я зустрів ворога – він був в мені.”

Щоб підвищити мотивацію до зниження своїх гнівливих звичок та впровадження умінь ведення партнерського діалогу, учасники програм утверджуються в своїх особистих можливостях, а саме мати право на шанобливе ставлення; виражати свої почуття; висловлювати свою думку; сказати іншим «ні» і не і не вважати це провинною; передумати; бути відмінним від інших, або бути самим собою; на помилку; звертати увагу на те, що він-вона вважають за потрібним, що хоче. Під час занять педагоги, психотерапевти фіксують увагу на систематизації інформації про:

- 1) скарги, сформульовані дитиною, головні стресори, що впливають на неї;
- 2) визначають ступінь психо-травматизуючих чинників в безпосередньому середовищі неповнолітнього (батьківська сім’я школа, однолітки);
- 3) окреслюють психічний профіль вихованця, його досвід, соціальні вміння та компетенції;
- 4) активізують його надії та очікування на майбутнє.

Когнітивно-поведінкова терапія у змісті більшості ресоціалізаційних програм представлена формулою АВС: де А є досвідом активації проблеми дитини; В – визначення особистісних настановлень вихованця, його вірувань, переконань; С – спостереження

за наслідками освоєння копінг стратегій in VIVO: демонстрація домашніх завдань – уміння, здатності чи нездатності застосування різних стратегій саморегуляції (діти „звітують„ про застосування набутих знань в реальному житті, демонструють їх в розігруванні сюжетно-рольових іграх, побудованих за принципом правдивості життя, демонструють свої вміння психологічно оцінювати „навмисно провокативні„ дії людей з найближчого оточення та способи самопомочі і саморегуляції, використовуючи різні наочні засоби, наприклад, термометри гніву, релаксометри тощо для показу ефективності глибокого дихання чи розслаблення м'язів під час переживання гніву тощо. Приклад з протоколу вправи: „коли я відчуваю в собі гнів та застосовую прийом глибокого вдиху, змінюю” гарячі думки,, на „холодні,, і тоді мій термометр може знижуватись від позначки... до позначки такої-то...”. При цьому в процесі вправ охоплюються всі ключові уміння, в тому числі емпатійної рефлексії, наприклад, альтернативного судження про мотивацію часто на користь того, хто образив: "Він, напевно, не мав злих намірів", "Це, мабуть, трапилось випадково, насправді ця злочина не мала злих намірів когось „дістати,,...” тощо.

6. Висновки

Слід зазначити, що кращі ресоціалізаційні практики роботи з дітьми та підлітками “групи ризику” побудовані на засадах застосування переважно когнітивно-поведінкової, когнітивно-емотивної психотерапії з елементами гуманістичної, гештальт та екзистенціальної. Чимало змістовних інноваційних психокорекційних програм в Україні розроблено і впроваджено в практику роботи з дітьми та підлітками різних категорій психологічного ураження, що переконливо показали цього річкі весняні науково-практичні психологічні зібрання – Київський психологічний фестиваль “Паросток” та Тренінг-Марафон,, Навчання-Якість-Моніторинг „ІУ-го Міжнародного Фестивалю,, Світ психології,, та інші.

Успіхи в досвіді ресоціалізації дітей та підлітків зроблені як в галузі вдосконалення теоретичних підходів до проблеми патології психічного розвитку, так і в розробці практичних моделей профілактичної та психокорекційної роботи. Проте залишається ще чимало недосліджених прогалів в пізнанні соціально-психологічних детермінант патологічного розвитку особистості дитини та ефективних методів психокорекції, які виступають новими викликами перед теоретиками і практиками педагогічної психології.

Література

1. Сухоминський, В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5 томах. Т. 3 [Текст] / В. О. Сухоминський. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 7–278.
2. Діагностичні критерії з DSM-III-R [Текст]. – К: Абрис, 1994. – 272 с

3. APA College Dictionary of Psychology [Text]. – Choice Reviews Online. – 2009. – Vol. 46, Issue 05. – P. 46–2428, 46–2428. doi: 10.5860/choice.46-2428
4. Bronfenbrenner, U. C. Ecological Systems Theory [Text] / U. C. Bronfenbrenner // Analysis of Child Development. – 1989. – Vol. 6. – P. 187–249.
5. Bartol, R. C. Criminal behavior. A Psychological Approach, Fourth edition [Text] / R. C. Bartol. – New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1995.
6. Shaver, P. R. Human Aggression and Violence. Causes, Manifestations, and Consequences [Text] / P. R. Shaver, M. Mikulincer. – DC: American Psychological Association, 2011. doi: 10.1037/12346-000
7. McWhirter, J. At-Risk Youth: A Comprehensive Response. For Counselors, Teachers, Psychologists and Human Service Professionals [Text] / J. McWhirter, B. T. McWhirter, E. H. McWhirter, R. J. McWhirter. – Belmont: Brooks/Cole Cengage Learning, 2007.
8. Rathus, S. A. Psychologia Współczesna: Lepiej, Więcej, Przystępnie / S. A. Rathus. – Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.
9. Capuzzi, D. Youth at Risk. A Prevention Resource for Counselors, Teachers and Parents [Text] / D. Capuzzi, D. R. Gross. – New Jersey, Ohio: ACA, 2006.
10. Waterman, J. Helping At-Risk Students. Second Edition. A Group Counseling Approach for Grades 6–9 [Text] / J. Waterman, E. Walker. – New York, London : The Guilford Press, 2009.
11. Kendall, C. Terapia Dzieci i Młodzieży [Text] / C. Kendall. – Procedury Poznawczo-Behawioralne. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.

References

1. Suhomlynskyj, V. O. (1977). Heart I Give Children. Kyiv: Rad. Shk., 3, 7–278.
2. The Diagnostic Criteria of DSM-III-R (1994). Kyiv, Abrys, 272.
3. APA concise dictionary of psychology (2009). Choice Reviews Online, 46 (05), 46–2428–46–2428. doi: 10.5860/choice.46-2428
4. Bronfenbrenner, U. C. (1989). Ecological Systems Theory. Analysis of Child Development, 6, 187–249.
5. Bartol R. C. (1995). Criminal Behavior. A Psychological Approach, Fourth edition. New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
6. Shaver, P. R., Mikulincer, M. (2011). Human aggression and violence: Causes, manifestations, and consequences. DC: American Psychological Association. doi: 10.1037/12346-000
7. McWhirter, J., McWhirter, B. T., McWhirter, E. H., McWhirter, R. J. (2007). At-Risk Youth: A Comprehensive Response. For Counselors, Teachers, Psychologists and Human Service Professionals. Belmont: Brooks/Cole Cengage Learning.
8. Rathus, S. A. (2004). Contemporary Psychology: Better, More, Accessibly. Gdańsk: Gdansk Psychological Publishing House.
9. Capuzzi, D., Gross, D. R. (Eds.) (2006). Youth at risk. A Prevention Resource for Counselors, Teachers and Parents. Fourth Edition. New Jersey, Ohio: ACA.
10. Waterman, J., Walker, E. (2009). Helping At-Risk Students) Second Edition. A Group Counseling Approach for Grades 6–9. New York, London: The Guilford Press.
11. Kendall, C. (2006). Therapy of Children and Youth. Cognitive-Behavioral Procedures. Editor Philip Kendall. Krakow: Jagiellonian University Press.

Дата надходження рукопису 23.07.2015

Говорун Тамара Василівна, доктор психологічних наук, професор, завідувачий кафедри, кафедра Педагогіки опікувально-виховавчої та ресоціалізації на Філіалі Права і Наук про Суспільство, Люблінський Католицький Університет ім. Яна Павла II в Сталевій Волі (Польща) вул. Жерв Катині, 6, Сталева Воля, Польща 37-450, головний науковий співробітник, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, вул. Паньківська, 2, Київ, 01033